http://www.etnolog.org.ua

УКРАЇНЦІ БУДЖАКА

В'ячеслав Кушнір

Деревенча М. **Буджацький слід / Матвій Деревенча. – Одеса : Друк Південь, 2015. – 352 с.**

Останнім часом історія і культура українців Одеси та Одещини приваблюють дедалі більше науковців, краєзнавців, що є ознакою підвищення інтересу до історичної й культурної спадщини, посилення тенденції накопичення фактологічного матеріалу, необхідного для формування максимально повного уявлення про культуру українців як варіативного феномену української етнічної культури на півдні України й Одещині зокрема. Шкода, що таких досліджень замало, хоча й маємо розвідки різних років, у яких прямо чи опосередковано розглядаються питання традиційної культури українців Буджацького краю [1].

Одним з народознавчих видань 2015 року, що привернуло увагу низкою викладених на його сторінках цікавих (насамперед етнографічних) матеріалів, є книга «Буджацький слід» Матвія Юхимовича Деревенчі, кандидата економічних наук. Він народився в 1935 році, виріс у с. Кебабча (нині – с. Широке Білгород-Дністровського р-ну на Одещині). Більшу частину свого життя працював у сільському середовищі – 44 роки обіймав посаду голови колгоспу в різних селах Буджака.

Видання означено як літературно-художнє. Такий формат дозволяє імпровізувати, використовувати авторські версії тлумачення подій, не обтяжувати себе необхідністю підтверджувати аргументовані висновки достовірними джерелами. Утім, Матвій Юхимович намагається дотримуватися саме наукового підходу. Загалом йому це вдалося, хоча в окремих випадках авторським роздумам все ж таки бракує поглибленого критичного аналізу, що базується на методах і принципах, яких додержуються професійні історики, урахування нових оцінок і висновків щодо причин і наслідків подій в історії нашої країни, особливо періоду XX ст.

М. Деревенча використовує, крім власних спогадів, різноманітні джерела – документи державних установ і церковні відомості, перекази й особисті спостереження. Найдоступнішими є ті, що ми їх називаємо польовим етнографічним матеріалом, аналізу якого і присвячено цю рецензію.

У різних краєзнавчих виданнях, зокрема в місцевій періодиці, з'являється чимало розвідок учителів загальноосвітніх шкіл, журналістів газет. Часто вони оперують записаними від людей спогадами. Однак просте, на перший погляд, завдання – записати почуте за відсутності спеціальних знань і навичок – може призвести до викривленого сприйняття й тиражування інформації, суб'єктивних висновків, далеких від існуючих реалій. До того ж слід пам'ятати, що людям літнього віку властиво забувати, скажімо, звичаї, деталі обрядових дій, сюжети та послідовність їх виконання. Таких прикладів, на жаль, достатньо. Невпевненість в об'єктивності цих матеріалів часто не дозволяє використовувати їх у наукових розвідках.

До етнографічної інформації Матвія Юхимовича довіра висока. Він послуговується в основному лише своїми спогадами, спостереженнями за життєвими ситуаціями, безпосереднім учасником яких він був. При цьому часто застосовує метод порівняльного аналізу як у пошуку відповідей на запитання про особливості міграції і розселення, так і особливості господарства й побуту його родини, мешканців села та ін. На прикладі його роду та населення Кебабчі знаходимо матеріали, цікаві з точки зору ономастики. М. Деревенча простежує традицію утворення окремих прізвищ і прізвиськ, розглядає її в контексті й безпосередньому зв'язку з історією села і краю, господарською діяльністю і, що особливо слід

http://www.etnolog.org.ua

виокремити, з історією міграції українців, спробою визначення районів (місць) виходу українців, які переселилися в Буджак.

«Буджацький слід» — це праця десятиліть, як і процес осмислення, оцінок і переоцінок минулого в нових реаліях. Знання, отримані від батька, діда, систематизовано в історію щонайменше трьох поколінь. У дитинстві Матвій Юхимович слухав спогади, свідчення народжених ще у 80-х роках XIX ст., доповнював свої знання і враження як носій традицій роду і сільської громади. Упорядковані записи дають можливість простежити розвиток культури, сутність змісту, чинників, які впливали на її трансформацію.

У результаті такого підходу маємо відносно цілісну картину життєдіяльності громади з усіма важливими для розуміння процесу компонентами: структурою родини, господарською діяльністю, родинним вихованням тощо.

Етнографічна частина тексту книги є найважливішою з погляду інформативного джерела. Не будучи етнографом, автор зосереджує увагу на тих елементах традиційної культури, на яких він зростав і формувався як носій цієї спадщини. А це якраз сегменти, що й визначають локальну варіативність української культури як с. Кебабча, так і навколишніх українських сіл. До того ж М. Деревенча не обмежується лише презентацією предмета (обряд, звичай тощо), а подає його як результат розвитку і трансформації, взаємодії з різноманітними чинниками. Такий підхід дає змогу не тільки бачити, скажімо, обряд як структурний компонент традиційної культури, але й розуміти рефлексії особистості, родини, сільської громади, без чого важко збагнути природу процесів розвитку і трансформації традиційної обрядовості.

Прикладом є описання атмосфери базару с. Дивізія. Це було місце не лише для купівлі та продажу. Щотижня тут створювався своєрідний тимчасовий суспільно-інформаційний простір, де дізнавалися про останні новини, отримували поради, необхідні знання майже з кожного питання господарства і побуту, обговорювали нагальні проблеми села та району і, зрештою, відпочивали, відволікалися на певний час від поточних проблем.

Сукупність такої інформації створює образ українця с. Кебабча й навколишньої місцевості Буджака не тільки як носія української культури у цьому краї, а і як носія особливого варіанта цієї культури, утвореного в процесі адаптації переселенців до природно-географічних умов степу, проживання в іншому середовищі, де українці дещо запозичували та ділилися своїми знаннями й досвідом із сусідами. Тут Матвієві Юхимовичу також є що сказати, адже він 17 років пропрацював головою колгоспу в с. Мирне, населеному старовірами (80 %) і українцями (20 %). Достатньо навести окремі приклади запозичення слів старовірами від українців («спытай», «фортка», «коли трапится» та ін.).

Автор не ставив перед собою завдання схарактеризувати господарську діяльність, імовірно, тому, що ця ланка життєдіяльності здебільшого цікавить фахівців відповідного професійного профілю. Однак деякі наведені в тексті зауваження, вельми цікаві з точки зору пізнання виробничого процесу, відображають особливості побуту, господарювання тощо. Серед них варто відзначити структуру сільської садиби (хата, клуня, амбар, підвал, цистерна для дощової і питної води, ін.); а короткий опис про виноградарство переконує, що українці стали одними з найкращих виноробів цього краю. Деякі новації в Буджаку українці впроваджували в практику життя досить оперативно. Мешканцям, скажімо, півночі Одещини, важко зрозуміти, як може не вистачати питної води, як її можна носити з віддаленої криниці, якщо поруч є декілька, або чекати привезення в діжках чи керамічних виробах з інших джерел. Таких прикладів чимало в житлобудуванні, агротехнології тощо.

На особливу увагу заслуговують відомості про дозвілля, календарні обряди, родинні обряди і звичаї. Слід виокремити деталі системного характеру. Так, у підрозділі «Відпочинок» розглянуто форми дозвілля одружених і

http://www.etnolog.org.ua

молоді. У неділю українці ходили до церкви. Важливо відзначити, що вони готувалися до неділі ще із суботи: підмітали подвір'я, вулицю, наводили лад в оселі, а також купалися, голилися, готували чистий одяг. У неділю (у пообідню пору, підвечір) одружені, зазвичай сусіди, збиралися на призьбі чи усаджувалися на ослонах і лавках на вулиці. Це — посиденьки. Узимку такі зібрання в оселі називалися оденками. Під час них пряли, вишивали тощо. Співи, розповіді про минуле і сучасне, прогнозування майбутнього — далеко не повний перелік тем і розваг. Такі зібрання — не тільки активний з виробничим нахилом відпочинок, але й важливе місце продовження та розвитку сільського фольклору, джерело імпровізацій і продукування нових ідей, утілення їх у традиційну канву духовної спадщини.

Тут немає відхилень від загальновідомих форм дозвілля українців. Відмінності існують лише в тих змістових укрупленнях, які відображають вищезгадану специфіку краю. Відсутні істотні розбіжності й у формах дозвілля молоді, серед яких можна назвати вечорниці, зібрання молоді на розі вулиць, у місцях, зручних для танців. Зауважимо, що організація та проведення таких молодіжних заходів притаманні також іншим регіонам України. Тут, звісно, були музиканти і молодь відповідного віку (парубкування і дівування). Трапляється звичай виведення парубком дівчини (під «марш»), яка відмовила йому в танці. Автор описав і бійки між парубками, у тому числі й між селами, які, утім, потребують спеціального дослідження.

Описуючи різноманітні родинні зібрання, зустрічі з родичами із сусідніх сіл, М. Деревенча використовує (і це є одним з безперечних переваг книги) традиційну для села термінологію і лексику — як побутову, так і господарську, що додає особливої виразності мові та культурі Кебабчі загалом.

Зі згаданих у тексті календарних обрядів і свят виокремлено найпопулярніші. Крім Різдвяних, для дослідників цікавими будуть, зокрема, свята та обряди з виразними архаїчними компонентами, як, наприклад, спорудження куренів зі свіжого зеленого гілля на Трійцю.

Із циклу сімейних свят в окремому підрозділі приділено особливу увагу весіллю. Популяризація весільної обрядовості важлива з погляду вирішення гостро актуальної для нашого суспільства проблеми — укріплення української ідентичності шляхом долучення молоді до знань про витоки української культури. Ідеться не про повернення до весільної обрядової практики XIX ст., а про поєднання сучасного розуміння весілля з розумінням традиційного суспільства, коли одруження сприймалось як важливий рубіжний, перехідний етап у житті людини й супроводжувалося комплексом відповідних обрядів. Сьогодні весілля майже втратило символічно-сакральний супровід і перетворюється в суто розважальний захід, тим часом чимало з традиційного весілля українців навіть середини XX ст. можна використовувати в сучасному весіллі. Цілком погоджуюся з автором, що «зараз люди пильно слідкують за розміром посагу, рахують гроші, забуваючи, на жаль, що щастя молодих залежить не лише від матеріального благополуччя».

Новації мають органічно переплітатися й розвиватися на духовній основі та досягненнях минулих поколінь, що забезпечить тяглість культурної традиції, її безперервність, а сучасне покоління має відчувати себе спадкоємцем, носієм цього надбання і нести відповідальність за продовження культури з давнім і глибоким корінням.

Щодо весілля Матвій Юхимович не дотримується традиційних наукових методів, не розглядає його за циклами. Натомість у тексті події розгортаються за усталеним сценарієм. Ми дізнаємося про вік одруження молоді (17—18 років для дівчат і 18—20 — для парубків), про дошлюбні спілкування. Сватання описано стисло, однак його сюжет наповнений супровідними ритуалами від початкових дій до завершальних. Ми не можемо, оперуючи лаконічним текстом опису весілля, виходити на повноцінні узагальнення, але звертаємо увагу, що в цілому

http://www.etnolog.org.ua

обрядово-ритуальний комплекс українців Широкого (Кебабчі) за структурою не має істотних відмінностей, наприклад, від подільського.

Водночас констатуємо певну варіативність. Зокрема, українці цієї місцевості використовували достатньо популярну в Буджаку ще в другій половині XX ст. таку давню форму шлюбу, як «викрадення молодої».

Традиційними, за винятком окремих уточнень і корегувань, є сюжетні обрядодії власне весільного циклу, номенклатура весільних чинів, весільних атрибутів.

На відміну від весільної обрядовості, якій не властиві кардинальні відмінності, у підрозділі «Їжа» описано новації в приготуванні різноманітних страв. Для розуміння специфіки місцевої кухні звертаємо увагу на пріоритети, визначені автором. Він акцентує увагу на природному зв'язку місцевої кухні з господарською специфікою краю, промислами, у тому числі й таким, як рибальство. Тому постає чимало страв, не характерних для інших регіонів України: мамалига з різноманітними добавками і приправами, квасоля, нут, горох і, звичайно ж, риба, приготовлена за різними рецептами — варена, смажена, в'ялена, солена. Більше, ніж у центральній і північній частинах України, вживають багато свіжих овочів і фруктів, баштанних культур, винограду і, звісно ж, вина.

Збереглася властива українцям багата на різновиди хлібна випічка: плачинди із сиром, вертути з бринзою та шкварками, пиріжки. Готували вареники, затірку з молоком, випікали «бабку» з локшини з яйцями та сиром.

Зауважимо, що автор описує не всі сегменти традиційної культури, а зосереджується на найрозвинутіших. І зрозуміло чому. Характер господарства визначав пріоритети розвитку культури і побуту. Згадка про традиційну їжу — переконлива ілюстрація.

Господарська специфіка краю, етнографічна розмаїтість позначилися також на одязі. Розвинуте вівчарство було постачальником сировини для ткацтва. Місцеві жінки ткали не тільки килимові вироби, рушники, але й сукно для одягу. З овечих шкір шили популярні на той час кожухи, причому окремо кожухи для роботи і для свят. Зі смушок шили шапки-качули. Жінки шили кацавейки, бурнуси. Незважаючи на значне зростання частки одягу з міст, традиційне вбрання українців (принаймні до середини XX ст.) залишалося одним із найважливіших маркерів етнічності.

У підрозділі про толоку розповідається, що ця традиційна форма взаємодопомоги не тільки не загубилася переселенцями у вирі міграційних пригод, але й активно функціонувала, щоправда, як зазначає автор, під іншою назвою — «ходити на чамур». Ознайомлюючись з питаннями організаційного характеру, дізнаємося про особливості житлобудування, пошук і придбання необхідних будівельних матеріалів, звичайних для цієї місцевості, але не традиційних для інших географічних зон України. Це, зокрема, заготовка очерету мешканцями сіл, розташованих поблизу прісноводних водойм. Деякі з описаних знарядь праці засвідчують творчий підхід до їхнього вдосконалення для підвищення продуктивності праці, застосування різних методів заготовки цього популярного покрівельного матеріалу. Окремі тонкощі такого промислу не відомі в історіографії. Лише безпосередній учасник згаданого виробничого процесу, яким був Матвій Деревенча, міг оцінити кожну дію і розкрити для читача, на перший погляд, простий, а насправді важливий для житлобудування процес заготовки покрівельного матеріалу і не менш важливий спосіб отримання матеріального зиску для родини.

Багато маловідомих виробничих прийомів і в технології будівництва. Дізнаємося, наприклад, про те, що для спорудження хати потрібно було 100–150 возів глини; про специфіку приготування чамуру, яка не простежується, скажімо, на Південно-Східному Поділлі. Мало відмінностей у термінології, особливостях конструкції житла. Щоправда, М. Деревенча пише лише про хату верхового типу і залишив поза увагою житло такого типу, як бурдей, імовірно, уважаючи, що презентації одного типу житла достатньо для розуміння

http://www.etnolog.org.ua

пересічним читачем побуту українця села, з чим цілком можна погодитись.

Про певні сфери життєдіяльності М. Деревенча згадує лише побіжно, але навіть наведені нюанси є істотним доповненням до розуміння цілісного етнокультурного комплексу. До таких епізодів із життя родини Деревенчів належить згадка про дотримання звичаєвого права мінорату, за яким багатодітна родина (дев'ятеро дітей) наймолодшого сина мешкала в тісній кухні з великими труднощами, але він не міг залишити батьків і збудувати собі обійстя в іншому місці. Короткий опис складає уявлення про інтер'єр такого помешкання наприкінці 40-х років XX ст.

Вельми лаконічними є згадки про особисті обов'язки в дитинстві, важливі з точки зору пізнання основних принципів і методів родинного виховання, функціонування народної педагогіки як системи. Догляд за меншими за віком братами і сестрами, за домашніми тваринами, виконання хатніх робіт, доручень під час ткання килимів, рушників, під час гарманування (обмолоту збіжжя ребристим котком — гарманкою) у жнива — ось той неповний перелік дитячих обов'язків, що допомагає нам зрозуміти специфіку виховання в родині українського селянина.

Повчальними є наведені автором епізоди морально-етичного характеру з життя пересічної селянської родини, сільської громади. Вони стосуються взаємин молоді, ставлення селян до негативних проявів, таких як неповага до старших, крадіжки, пияцтво. Аналізуються причини і наслідки таких проявів, реакції людей на вказані і подібні асоціальні явища. Коментарі Матвія Юхимовича доповнюють уявлення про моральний стан суспільства.

У книзі чимало епізодів, у яких достатньо змістовно передано атмосферу громади, родини у скрутні для них періоди. Прикладом є розповідь про голод 1946–1947 років. Текст не обмежується констатацією відсутності продуктів харчування. У комплексі розглянуто причини, пов'язані з ними проблеми та їх вирішення. Дізнаємося про роль у таких ситуаціях традиційних промислів. Детально описано механізми виживання. У результаті маємо достатньо чітке уявлення не тільки про події в селі, а й поза його межами.

Не оминув автор увагою і політики радянської влади, її негативну роль щодо селян у 1946–1947 роках, підтвердивши свої висновки відповідною документальною базою. Спогади й наведені статистичні дані є вагомим матеріалом для використання в освітньому процесі та для написання наукових розвідок.

Отже, історики, етнологи і краєзнавці отримали змістовне видання, корисне для поглиблення знань про історичне минуле і культурну спадщину українців одного із сіл Буджака.

[1] *Бачинська О. А.* Українське населення Придунайських земель. XVIII – початок XX ст. (Заселення й економічне освоєння) [Текст] / О. А. Бачинська. – Одеса : Астропринт, 2002. – 328 с.; *Зеленчук В. С.* Население Бессарабии и Поднестровья в XIX ст. (Этнические и социально-демографические процессы) [Текст] / В. С. Зеленчук. – Кишинев : Штиинца, 1979. – 287 с.; *Кабузан В. М.* Народонаселение Бессарабской области и Левобережных районов Приднестровья: конец XVIII – первая половина XIX в. [Текст] / В. М. Кабузан. – Кишинев, 1974. – 157 с.; *Кабузан В. М.* Чисельність і склад населення південної частини Бессарабії в першій половині XIX ст. [Текст] / В. М. Кабузан // Український історичний журнал. – 1968. – № 8; *Кушнір В. Г.* Господарсько-побутова адаптація українців південно-західного степу і Нижнього Подунав'я (друга половина XIX – перша половина XX ст.) [Текст] / В. Г. Кушнір. – Одеса : КП ОМД, 2012. – 192 с.; *Кушнір В. Г.* Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20–80-ті роки XX ст.) [Текст] / Кушнір В'ячеслав Григорович, Петрова Наталія Олександрівна. – Одеса, 2008. – 256 с.; *Несторовский П. А.* Бессарабские русины. Историко-этнографический очерк [Текст] / П. А. Несторовский. – Варшава, 1905. – 183 с.; *Райнов Б.* Очерки истории Килии [Текст] / Борис Райнов. – Ізмаїл : СМИЛ, 2003. – 204 с.; *Телеуця В. В.* Народнопоетична творчість Подунав'я: проблеми регіональної специфіки. Ч. 1 [Текст] / Валентина Телеуця. – Ізмаїл : СМИЛ, 2010. – 224 с.; Українські народні пісні Подунав'я / упоряд. К. Смаль. – Чернівці, 1997. – Вип. 1. – 57 с.; ін.